

بازتاب فرهنگ ایلامیان باستان در امپراتوری هخامنشیان

دکتر نجم‌الدین گیلانی

دکتر مرتضی اکبری

مدرسین علمی دانشگاه ایلام

۱۳۹۵ ه.ش

شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۸۴۷۳-۰۳-۹
 شماره کتابشناسی : ۲۴۸۳۶۲۹
 ملی
 عنوان و نام پدیدآور : بازتاب فرهنگ ایلامیان باستان در امپراتوری هخامنشیان/ نجم‌الدین گیلانی،
 مرتضی اکبری،
 مشخصات نشر : ایلام: هاوار ، ۱۳۹۵.
 مشخصات ظاهری : ۱۳۷ص.
 موضوع : ایلامیان
 موضوع : Elamites
 موضوع : ایلامیان -- تمدن
 موضوع : Elamites -- Civilization
 موضوع : ایران -- تاریخ -- ایلامیان، ۲۳۲۵ - ۶۴۵ ق. م
 موضوع : B. C ۶۵۰- ۲۳۲۵ Iran -- History -- Elamites،
 رده بندی دیوب : ۹۵۵/۰۱۲۲
 رده بندی کنگره : ۱۳۹۵ DSR ۱۸۴ ب ۹ گ/
 سرشناسه : دیرانی، نجم‌الدین، ۱۳۵۸ -
 شناسه افزوده : اکبری، مرتضی، ۱۳۲۷ -
 وضعیت فهرست :
 نویسی :

انتشارات هاوار

عنوان: بازتاب فرهنگ ایلامیان باستان در امپراتوری هخامنشیان

مؤلفان: دکتر نجم‌الدین گیلانی، دکتر مرتضی اکبری

ویراستار علمی: دکتر سیاوش یاری

طراح جلد: احمد عزیزپور

ناشر: انتشارات هاوار

سال: ۱۳۹۵

شمارگان: ۳۰۰۰

قیمت: ۱۷۰۰۰ تومان

آدرس ناشر: ایلام - میدان غلامرضا ارکوازی - پلوار نماز - تلفن: ۰۹۱۸۸۴۰۶۶۳۰

کلیه حقوق این اثر متعلق به مؤلفان می‌باشد

فهرست مطالب

۶	پیشگفتار
۹	مقدمه
۱۳	فصل اول: نگاهی اجمالی به تاریخ ایلام باستان
۱۵	جغرافیای ایلام باستان
۱۶	ماداکو
۲۰	تاریخ سیاسی ایلام باستان
۲۴	فرهنگ و تمدن ایلام
۲۷	فصل دوم: تأثیر تمدن ایلامی بر تمدن هخامنشی
۲۹	تأثیرپذیری‌های هخامنشیان از فرهنگ و تمدن ایلام
۳۲	نقش ایلامیان در سازمان اداری هخامنشیان
۳۴	هنر و معماری ایلامیان و بازتاب آن در عصر هخامنشیان
۳۴	معماری
۳۷	سفال
۳۸	فلزکاری
۴۳	نقاشی
۴۵	موسیقی
۵۱	تأثیرپذیری هخامنشیان از جامه و جنگ‌افزار ایلامیان
۵۳	فصل سوم: بازتاب باورها، فرهنگ و اعتقادات ایلامی‌ها در امپراتوری هخامنشیان

- ۵۵..... حقوق زن در ایلام باستان و بازتاب آن در فرهنگ هخامنشیان
- ۶۳..... ایزدان ایلامی و بازتاب آن در تفکر دینی هخامنشیان
- ۶۳..... تطبیق ایزدبانوان ایلامی با ایزدبانوی آناهیتا
- ۶۶..... آب‌پاشی پشت‌سر مسافر: نماد تقدس آب و اعتقاد ناآگاهانه به ایزد آب‌ها
- ۶۸..... تطبیق ایزد ناهونته در ایلام باستان با ایزد مهر در سلسله‌های پس از ایلام
- ۷۷..... آیین قربانی در ایلام باستان و بازتاب آن در عصر هخامنشی
- ۸۶..... تطبیق حیتن ایلامی با فرّ ایزدی در دوره‌های پسا ایلامی
- ۹۱..... تقدس آتش در دینی ایلامی‌ها و تداوم آن در عهد مادها و پارس‌ها
- ۹۷..... باغ‌های مقدس ایلامی و تداوم آن در عهد هخامنشی
- ۱۰۲..... نقش تمدن ایلام در قتل‌عام هخامنشیان
- ۱۰۴..... تأثیرپذیری هخامنشیان از سبک‌های حکومت‌داری ایلامیان
- ۱۰۶..... جایگاه مقام برادر در تفکر ایلامیان و بازتاب آن در زمان هخامنشیان
- ۱۱۳..... بازتاب فرهنگ ایلام باستان در اندیشه‌ی کوروش هخامنشی
- ۱۱۴..... فرهنگ ایلامی کوروش
- ۱۱۹..... لباس کوروش
- ۱۲۰..... مقبره کوروش تداوم سنت ایلامیان
- ۱۲۵..... منابع و مآخذ

پیشگفتار

ایلام باستان از زمان ظهور تا فروپاشی (۶۴۵ ق.م) به دست آشوریان، در کنار همسایگانی می‌زیست که دارای تمدن‌های بسیار عالی و پیشرفته‌ای بوده‌اند، مانند: اکد، سومر و بابل که تمدن درخشان خود را به ایلام عرضه داشت. ایلام و همسایگان غربی‌اش در دشت میان‌رودان در تماس بسیار نزدیک و همیشگی بوده‌اند؛ گاهی این تماس‌ها و روابط دوستانه و مسالمت‌آمیز و زمانی خصمانه بوده است. در هر دو حال، موجب مبادلات فرهنگی و مبادلات تمدنی، خواه از این کشورها به ایلام و خواه زمانی چند از ایلام به این نواحی بوده است. در رافع ایلام کنونی در طول تاریخ گذرگاه و گلوگاه تمدن میان‌رودان و فلات ایران بوده است. با وجود این که تاکنون تحقیقات زیادی در ارتباط با تمدن ایلام انجام شده است. ولی اطلاعات چندانی از خاستگاه و فرجام آن، روابط آن با دیگر تمدن‌های مناطق هم‌جوار هم‌چون بین‌النهرین و فلات ایران و تأثیر و تأثر آن بر تمدن هخامنشیان بیان نشده است. ایلامی‌ها از نظر فرهنگی به مرحله‌ی بالایی از زندگی شهرنشینی رسیده بودند و از سیستم اداری، حکومت‌داری، مذهبی و رفتاری بالایی برخوردار بودند؛ با ورود آریایی‌ها به فلات ایران و همزیستی آنان با ایلامیان، جذب فرهنگ پربار ایلام شدند. در واقع می‌توان هخامنشیان را جیره‌خوار فرهنگی ایلامیان دانست. اگرچه مورخین خارجی و داخلی آگاهانه یا ناآگاهانه، تاریخ و فرهنگ و تمدن ایلام را نادیده گرفته و معمولاً به حکومت‌های آریائی (ساسانی)، هخامنشی، اشکانی و ساسانی، بیشتر توجه نشان داده و گویی که تاریخ باستانی این سرزمین با ورود آریایی‌ها آغاز می‌شود، اما شواهد موجود حاکی از آن است که ایلامیان در طول تاریخ ایران از جایگاه بالا و برتری برخوردار بوده‌اند و به سادگی نیز رام هخامنشیان نشدند، چنان‌که اولین و مُسرترین شورش‌ها بر علیه داریوش بزرگ را ایلامیان سامان می‌دهند و هخامنشیان تنها با دادن امتیازاتی خاص موفق می‌شوند هم‌یاری و همکاری و

پشتیبانی ایلامیان را به دست آورند. یکی از دلایل اصلی عدم توجه به تاریخ ایلام باستان، باستان‌گرایی مورخان و محققان در عصر پهلوی بود که بیشتر به تاریخ ایران دوره‌ی آریایی‌ها پرداختند و تاریخ اقوام زاگرس نشین و ایلامیان را نادیده گرفتند، زیرا باور به برتری نژاد آریا داشتند. هخامنشیان در بسیاری از جنبه‌های فرهنگ و تمدن مانند: لباس، خط، اخلاق، هنر و معماری، اقتصاد، مذهب، دیوانسالاری و سیستم حکومتی تحت تأثیر و نفوذ مستقیم فرهنگ و تمدن ایلام باستان بودند. در واقع می‌توان گفت اگرچه ایلامیان به لحاظ سیاسی تحت سیطره‌ی هخامنشیان قرار گرفتند، ولی شکست‌های نظامی و سیاسی مانع از استمرار تاریخ و حیات مردم ایلام نشد و فرهنگ آنان از بین نرفت. مردم این دیار به کار و تلاش فرهنگی خود هم‌چنان ادامه دادند. آنچه تاریخ را دوا می‌بخشد نیز همین مردم کشاورز، دهقان، هنرمند و فرهنگی می‌باشند. تکامل و پیشرفت بزرگی نیز نتیجه‌ی برهم انباشته شدن دانش و معارف این مردمان زحمتکش و انتقاد آن به سل‌های بعد است که تقریباً می‌توان گفت جایگاه آن‌ها آن‌گونه که باید در تاریخ مشخص نشده است و نادیده گرفته شده‌اند. چنان‌که به طور طبیعی هر وقت انسان‌ها در مقابل یک اثر تاریخی قرار می‌گیرند، به جای این‌که بپرسند سازنده و معمار آن اثر چه کسی بود در حقیقت به سختی مصالح آن اثر را جمع کرده‌اند، از حاکمی که در آن زندگی کرده است بی‌پاسند (گرچه اقدامات سازنده برخی حاکمان را نباید نادیده انگاشت) و این مسئله ضعف تاریخ را نشان می‌دهد، بنابراین تمرکز این کتاب بیشتر بر تلاش‌ها و رنج‌های مردم ایلام در راستای اعتلای فرهنگ و تمدن ایران عهد هخامنشی و به تبع از آن دوره‌های پس از هخامنشیان می‌باشد و به قول حکما «چنین تاریخی است که فیلسوف می‌تواند خود را به نوشتن آن خرسند سازد».

هرچند ویکتور هوگو معتقد است که در نوشتن نباید از آنچه دیگران نوشته‌اند، یاری خواست، بلکه از جان و دل خویشتن است که باید یاری جست، ولی اقتضای برخی از رشته‌ها این است که به یافته‌ها و پژوهش‌های علمی دیگران استناد جست و رشته‌ی تاریخ نیز از این دسته از رشته‌ها می‌باشد، بنابراین نویسندگان این کتاب که از شیفتگان و عاشقان فرهنگ و تمدن ایلام می‌باشند، هم به حکم ضرورت از گفته‌ها و نوشته‌های دیگران سود جستند و هم از دل و جان خویش مایه گذاشته‌اند، برای نگاشتن کتابی برازنده‌ی فرهنگ تمدن پربار ایلام باستان. ایلام باستان با مرکزیت شوش، انشان و ماداکتو (سیمره = دره شوش کنونی)، یکی از مراکز اصلی ارتباط مردم فلات ایران با ساکنان جلگه‌ی میان‌رودان بوده است. به همین علت، از تمدن هر دو قوم بهره گرفته و برای مردم فلات ایران به منزله‌ی یک تمدن آن زمان محسوب می‌شد؛ به عبارتی می‌توان گفت ایلام، مرکز تلاقی دو تمدن بوده که هریک در دیگری تأثیر بسیار داشته است: یکی تمدن جلگه‌ی بین‌النهرین، دیگری تمدن فلات ایران. موقع جغرافیایی این منطقه کمک مؤثری در ایجاد این وضع کرده است. از قریب معلوم، ایلام با حمله‌ی وحشیانه آشوربانیپال به کلی نابود گشت؛ در حالی که این امر حاکم واقع بوده و ما نقش فعال آن‌ها را در تمدن ایران عصر هخامنشیان و حتی بعد از هخامنشی (سلوکی، اشکانی، ساسانی) مشاهده می‌کنیم. تاریخ‌هایی که درباره‌ی ایران نوشته شده‌اند معمولاً با حکومت‌های آریایی‌نژاد (ماد و هخامنشی) آغاز می‌شوند و سرزمین ایلام را در ردیف حکومت‌های درجه دوم و سوم، و تابع قدرت‌های بزرگ قرار داده‌اند. درحالی که می‌توان تمدن ایلام را هم‌ردیف تمدن سومر و بابل و آشور دانست که اشعه‌ی تمدنی خود را به سلسله‌های بعدی منعکس کرده است. بی‌گمان فرهنگ و تمدن ایران، از عهد ایلامیان تاکنون پیوستگی و استمرار کم‌نظیر داشته است. این فرهنگ و نمودارهای

فکری و معنوی آن، بنابر گفته‌ی صاحب‌نظران، مانند حلقه‌های به هم پیوسته‌ی یک زنجیر می‌باشد. هر حلقه یا چند حلقه‌ی این زنجیر، توسط دانشمندان، هنرمندان، حکیمان و عارفان و... به فراخور زمان و مکان و ذوق و سلیقه‌ی آن‌ها ساخته و پرداخته شده است. به ترتیبی که این دانه‌ها و حلقه‌های پیراسته و آماده شده، پیوسته سازندگان هر عصر و دورانی، میراث‌بر تجربه‌ها و آموخته‌ها و داده‌های پیشینیان خود بوده‌اند و نمی‌توانسته‌اند از آن گنجینه بی‌نیاز باشند. هرچند بسیاری از فرهنگ‌ها در اثر هجوم اقوام بی‌انگردد متحول شده و یا به کلی از بین رفته‌اند، اما فرهنگ و تمدنی که نیرومند، اصیل و ریشه‌دار و کهن روزگار باشد، دوام می‌آورد.

فرهنگ و تمدن کهن ایلام این‌گونه بود که قرن‌ها پس از فروپاشی سیاسی و نظامی، دوام آورد، به طوری که تاریخ‌م‌های ایلامیان را در این پژوهش تا زمان صفویان دنبال خواهیم کرد و موسیقی آنان هرگز در ماضی نرود و گرنشین به همان شیوه اجرا می‌شود و سنت قربانی کردن، تقدس آتش، احترام جایگاه بالای برادر در تفکر آن‌ها از پس هزاره‌ها گذشته و هم‌اکنون جاری و ساری می‌باشند. این‌ها را غیر از بازتاب و تداوم دین و فرهنگ ایلامیان، تقدس آفتاب، تقدس آب، اعتقاد به کین یا هما، فرایزدی، تداوم هنر و معماری، نقاشی، نقش‌برجسته و... در عهد هخامنشیان و سلسله‌های ایرانی پس از هخامنشیان می‌باشند.

می‌دانیم که ارزش تاریخ برای ما در آن است که پدیده‌ها را در حال بیفکند و برای آینده مفید باشد و گرنه گذشته مرده است. این کتاب می‌تواند برای حال و آینده مفید واقع گردد، چرا که در آن نکات و حکایات عدیده‌ای در راستای فرهنگ و رفتار گذشتگان، از جمله جایگاه بالای مادر، احترام به حقوق زن، جایگاه بالای برادر، بحث حفاظت از محیط زیست و تقدس آب و درخت و... وجود دارد که امروزه نیز می‌توانند مفید، آموزنده و راهگشا باشند. لازم به ذکر است که در این تحقیق در کنار توجه به مظاهر تمدنی و مؤلفه‌های فرهنگی، به فلسفه وجودی بسیاری از آداب و رسوم و عقاید نیز

توجه شده است. به عنوان مثال اگر از سنت قربانی در ادیان سخن رفته است، به فلسفه به وجود آمدن قربانی و تداوم آن نیز توجه شده است.

اگر از ستایش آفتاب و آتش سخن رفته است، به فلسفه این کار نیز توجه شده است، اگر از موسیقی سخن رفته، به پیشینه و شیوه‌ی به وجود آمدن موسیقی نیز توجه شده است، اگر از تقدس آب سخن رفته، گذری بر فلسفه آب ریختن پشت سر مسافر که امروزه نیز رواج دارد، زده شده است، بنابراین تا جایی که مجال بوده است، تاریخ را با فلسفه پیوند داده‌ایم و همداستان با ویل دورانت بوده که می‌گوید: «تاریخ وقتی به وجود می‌آید که ثبات‌کننده تمدن باشد؛ تاریخ را باید فقط فلاسفه بنویسند. فقط آن‌ها می‌توانند مهم را از نامهم تشخیص دهند و از تفصیلات بیهوده که نتیجه‌ای دربر ندارد و مانند خورجین سربازان است، بربایند و به امور از نظرگاه وسیع‌تری بنگرند. تکامل روشن‌بینی معنوی، پیشرفت مادی و تربیت اخلاقی مظاهر یک قوم نیست، بلکه به وجودآورنده آن است. ثبت و ضبط اصول تاریخی دیگر ارزشی ندارد مگر آن که به این تکامل اخلاقی و مادی و معنوی بر تعلق «مازند» (دورانت، ۱۳۳۵: ۲۴۳). بدین ترتیب در این کتاب تا جایی که ممکن بود، توجه و تمرکز بر دست آوردهای فرهنگی و تمدنی بوده است. اهمیت این تحقیق در آن است که پرداختن به ریشه و اساس درخشان تاریخی و فرهنگی مناطق مختلف کشور نقش زیادی در ارتقاء عزت نفس و رفع خودکم بینی آنان دارد. به‌ویژه در عصری که در آن مرزهای ملی و فرهنگی ملت‌ها در هم نوردیده می‌شود و رسانه‌های بین‌المللی به دنبال ماسک و شکل دهی

۱- ولتر نیز هنر تاریخ نگار را در آن می‌دانست که بتواند تاریخ تفکر بشر را بنگارد. در همین راستا او بیان داشت که: «جنگ‌ها و فتنه‌ها کوچک‌ترین قسمت این نقشه را تشکیل می‌دهند. سپاهیان و افواج غالب یا مغلوب، بلاد تسخیر شده یا از دست رفته، امری است که در هر تاریخی مشترک است... اگر پیشرفت هنر و فکر را کنار بگذارید، چیز مهمی برای جلب توجه آیندگان نخواهید یافت... من آرزو مندم که به سرگذشت جنگ‌ها نپردازم، بلکه سرگذشت اجتماع را بنویسم، می‌خواهم تحقیق کنم که زندگی مردم در درون خانواده‌ها چگونه بوده است و هنرهایی که مشترکاً پیش برده‌اند چه بوده است... هدف من تاریخ فکر بشر است نه تفصیل بیهوده وقایع... به تاریخ اشراف و اعیان نیز نخواهم پرداخت... می‌خواهم بدانم که مردم چگونه از توحش به تمدن رسیده‌اند» (ویل دورانت، ۱۳۳۵: ۱۸۷).

هویتی در ابعاد جهانی، در راستای ارزش‌ها و اهداف مورد نظر خویش هستند؛ ضرورت توجه به تاریخ محلی ایران از اولویت بالایی برخوردار می‌باشد. تاریخ محلی می‌تواند با تشخیص بخشیدن و احترام قایل شدن به هویت‌های قومی و مذهبی و زبانی، همهی این موزائیک‌های فرهنگی را در هویت بزرگتری به نام هویت ملی ایران هضم و جذب نماید. به طوری که هر کدام از خرده فرهنگ‌های قومی، زبانی، مذهبی و دینی بتوانند ضمن حفظ هویت محلی خود، در ساختن هویت ملی ایران به ایفای نقش پردازند.

در اتع تاریخ‌نگاری محلی، به دلیل توجه‌اش به عرصه هویت بومی، از جمله متره‌های شایان توجه در امر هویت ملی است. چنین دیدگاهی نه تنها احساس انزوا و نادیده نگاشتن افراد و اقلیت‌های ایرانی را بر طرف می‌نماید، بلکه هر کدام از این فرهنگ‌های بومی، جایی و اگرایی به سوی همگرایی فرهنگی و ملی حرکت نموده و در ساختن هویت یکپارچه ایرانی نقش ارزنده و کلیدی را ایفا خواهند نمود. از این رو پژوهش حاضر می‌تواند به غنی‌سازی فرهنگی استان ایلام، تقویت اعتماد به نفس جوانان و تقویت هویت بومی و به تبع آن توسعه فرهنگی و تقویت هویت در سطح ملی کمک کند (گیلانی، اکبری و یاری، ۱۳۹۰: ۴۷-۴۶). این کتاب سه فصل بدین شرح دارد: فصل اول: نگاهی اجمالی به تاریخ ایلام، فصل دوم: تأثیر تمدن ایلامی بر تمدن هخامنشی، فصل سوم: بازتاب باورها، فرسنگ و اعتقادات ایلامی‌ها در امپراتوری هخامنشیان..

دکتر نجم‌الدین گیلانی

دکتر مرتضی اکبری عضو هیئت علمی دانشگاه ایلام

۱۳۹۵/۸/۱۲ ه.ش / ۲ نوامبر ۲۰۱۶ میلادی

ایلام